

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Vietovė-kultūra-lietuvybė

2013-12-03

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Svarstymai

AUTORIUS: Vytautas Rubavičius

DATA: 2013-12

Ateina metas, kai vis aiškiau suvokiame privalą vélei kelti paprastus klausimus ir ieškoti į juos atsakymų, kurie dar visai neseniai atrodė tarsi savaimė aiškūs. Kas mes – lietuviai, kas ta lietuvių tauta, kam reikalinga valstybė, galop – kas yra kultūra ir kam ji reikalinga. Prieš geras dvi dešimtis metų, laisvindamiesi iš sovietinės okupacijos, jautėmės esą lietuvių tauta, išgyvenome nacionalinio išsivadavimo proveržį, kurį iki šiol mūsų istorikai gėdijasi įvardyti nacionaliniu, aiškiai suvokėme savos kultūros reikšmę ir svarbą, nes pakelti buvome kultūros ir joje išlaikytos lietuvybės galios. Niekam nekilo abejonių, kad savo valstybę kursime ir puoselėsime kaip nacionalinę ir nacionalinės kultūros valstybę, o ne kaip prekinių santykių įtvirtinimo, ištautinimo ir išnacionalinimo mechanizmą, įtvirtinantį esminę kapitalo judėjimo laisvę, pajungiančią sau visas kitas „laisves“. Šiuo metu valstybės mechanizmas pajungtas galutiniam tautos nužeminimui ir pažeminimui – tauta ir visuomenė verčiama bežeme tauta, kuriai gimtinė jau bus tik prisiminimas, istorinis naratyvas ir kalbos globojamas kultūrinis simbolinis palikimas. Ir išties – kam reikalinga kultūra? Daugeliui aiškiai suvokiama kultūros reikšmė apsiriboja kultūrinių prekių gamyba. Kultūra turinti teikti simbolių ir kitokių išteklių kultūrinių prekių gamybai, ji turinti apsimokėti ir būti veiksmingai panaudojama investicinei aplinkai gerinti. Tada viskas aišku. Tačiau ar šitaip galvodami mes išlaikome nuovoką apie esminę kultūros priedermę, jos užduotį ir nepaliaujamą darbą tą užduotį vykdant? Mums dažnai to nė neįsivaizduojant. Kokia ta kultūros priedermė ir užduotis?

Žinome daugybę kultūros apibrėžčių, tačiau daugeliui jų būdingas vienoks ar kitoks kultūros sričių, taip pat kultūros funkcijų vardijimas. Kai įdėmiau žvelgiame į žmonių gyvenimą, suvokiame neaptiksią tokių to gyvenimo sričių ar aspektų, kuriuose nebūtų įspaustas ir kultūros ženklas. Tad atrodo, kad viskas yra kultūra. Tačiau tame „viskas“ nebeįmanoma apčiuopti prigimtinio kultūros tikslingumo, jos veikimo pobūdžio. Kai į kultūrą žvelgiame jos vienu ar kitu funkcijų požiūriu, kultūrą neišvengiamai supaprastiname, išspraudžiame į pernelyg siaurus funkcinius, tad ir ideologinius rėmus. Vargu ar šitų „kraštutinių“ įmanoma išvengti. Kadangi visos žmogaus gyvenimo sritys yra vienaip ar kitaip persmelktos tam tikrų kultūros darinių, visiems

socialiniams sluoksniams būdinga sava dalinė „kultūra“, tik tos kultūros formos mums gali būti sunkiai suvokiamos. Esama ir kalėjimų, ir universitetų kultūrų. Tos kultūros nėra neperžengiamų sienų atskirtos, o susisieja pirmiausia per kalbą ir bendresnį socialinio sambūvio lauką. Gyvenamojo pasaulio sąsajumas kreipia mus ieškoti ir bendresnio kultūros supratimo. Koks galėtų būti bendresnis kultūros supratimas, o sykiu ir atsakymas į klausimą – kas yra kultūra? Suprantama, atsakymas į tokį klausimą yra ne aiškių esmių įvardijimas ir išvardijimas, o santykių bei sąveikų nusakymas. Kultūrą drįsčiau nusakyti taip: kultūra – tai gimtosios kalbos pagrindu istoriškai susiklostanti visuma būdu, laiduojančių tam tikroje vietovėje gyvenančių žmonių, jų bendruomenių **sugyvenimą** su ta vietove, kuri žmonių sąmonėje ir jų savivaizdžiuose išvirtina kaip ypatingos svarbos darinys – *gimtinė*. Žodžiai *gimtinė* ir *giminė* rodo egzistencinę vietovės ir žmogaus giminystę. Sugyvenimas skleidžiasi keliais požiūriais, kurie nužymi konkrečius sugyvenimo būdus ir pavidalus. Su vietove sugyvenama taip, kad gamtinė aplinka teiktų žmonėms išgyvenimui būtinų reikmenų. Gimtinė puoselėjama darbu, švenčių ir padėkų ritualais. Sugyvenama taip pat su kaimynais, kaimyninių bendruomenių, genčių ar tautų aplinka. Tuos sugyvenimo, kai kada ir nesugyvenimo būdus įvardijame kaip vienokią ar kitokią politiką. Nepaprastai svarbu yra sugyventi su pačiais savimi, kitaip tariant, puoselėti atitinkamą bendrumo, bendraties jauseną, taip pat aiškią *mes* ir *kiti* skirtį, kurią pirmiausia pažymi kalbų skirtingumas. Su savimi sugyvename kaip bendruomenė, mitais, istoriniais pasakojimais ir ritualais prisimenanti savąją kilmę, raidą, savuosius dievus, šventuosius ir didvyrius. Vėliau – puoselėdami istorinį kultūrinį paveldą. čia kalbame apie prigimtine kultūros paskirtį, nes sugyvenimas su konkrečia vietove nepanaikina kitokių esminių valdymo, užvaldymo, dominavimo santykių. Todėl kultūros „mechanizmai“ gali būti pasitelkti ir ekspansionistiniams, kolonijiniams ir kitokiems taikų sugyvenimą ne tik su kaimynais, bet ir su savąja gimtine paneigiantiems tikslams.

Svarstant įvairius kultūros aspektus, jos „ypatybes“, kuriant teorinius kultūros ir kultūrinės atminties modelius dažniausiai iš akių išleidžiama viena svarbi aplinkybė – vieta ar vietovė. Visos žmonių bendruomenės gyvena apibrėžtose vietovėse, kurios ir kildina tam tikrą kultūrą ir jai būdingą kultūrinę atmintį. Bevietės gali būti tik ypatingos, numatytiems tikslams įgyvendinti steigiamos žmonių grupės, sąjungos, partijos, į kurias susiburia įvairių bendruomenių nariai. Tad pirmiausia – vietovė. Vietovė, kurią mes įpratę vadinti gimtine, svarbi žmogui dėl daugelio priežasčių. Ryšys – egzistencinis, nes žmogus gimsta tam tikroje vietovėje, auga toje vietinėje aplinkoje. Vietovė kildina ir palaiko socialinę žmogaus aplinką, joje rutuliojasi socialiniai santykiai, ritualai, nusėda kultūrinės kūrybos apraiškos. Būtiškoji žmogaus ir vietos sandermė aiškiai išreikšta ir mituose, ir kalboje, kuri kreipia į įprastu žvilgsniu neregimus ir sunkiai apmąstymams pasiduodančius vietos ir žmogaus sąlyčio paribius, kur „žmogus yra savo vietoje“. Esame įsitikinę, kad gyvenime būtina „rasti savo vietą“. Kalba nurodo, kad pačią gyvenimo tėkmę būtina įvietinti, kad tik įvietinta ji tampa žmogaus savasties pagrindu. Gyvenimas ne tik fiziškai gyvenamas atitinkamose vietose, bet ir kreipia žmogų į jo vietą, kuri apima esminius tapatumo bruožus – polinkius, profesiją, kūrybines galias, socialinius saitus. Labai aiškiai suvokiame, kaip skirtingai nusakomi žmonės: „Jis vis dar ieško savo vietos“ ir „Jis jau rado savo vietą.“ Puikiai žinome tikrąją „savo vietoje“ esančio žmogaus vertę. Pati kalba įvietina mūsų gyvenimą, o sykiu ir primena mums vietos ir vietovės svarbą, klausdama – „iš kur

kilęs?“ Kalba yra išlaikiusi gyvenimo ir vietos sąryšio nuovoką metaforinėje reikšmėje, nusakančioje žmogaus gyvenimo autentiškumą, likiminį tikrumą. Sociologai patvirtina šią kalboje glūdinčią nuorodą, aiškindami, kad visokie virtualioje erdvėje plėtojami socialiniai santykiai įgauti realybės bruožų gali tik įsivietindami arba įvietinami.

Jei jau žmogaus lemtis yra „ieškoti savo vietos“ ir gyventi ją suradus, tai ką kalbėti apie tautas. Visos žinomos tautos ir tautelės, taip pat ir šiuo metu aptinkamos gentys gyvena „savo vietose“, savomis laikomose vietovėse, kurias tenka ginti nuo šiuolaikinių kolonizatorių, prisidengiančių tarsi neišvengiama civilizacijos ar modernizacijos „logika“, nuslepiančia grobuonišką, plėšikišką tos kolonizacijos pobūdį. Žinome, koks likimas ištiko Amerikos indėnų gentis, netekusias savo gimtųjų žemių per jiems nesuvokiamus baltųjų įteisintus prekybinius sandėrius. Iš šeiminkų jie virto nuomininkais ir galop nutautėjančiais rezervatų gyventojais. Jokia tauta negali egzistuoti be savo žemės, savos gyvenamos vietovės, savo gyvenamojo pasaulio, kadangi žemė toje vienintelėje tautai dovanotoje pasaulio vietoje teikia tautos bendrystei gyvybinių syvų ir kūrybinių galių. Žemės netekusios tautos likimas aiškus – degradacija ir išnykimas.

Ne tik žmogus išsaugo savo kilmės paveikslus, bet ir tautos. Visų tautų mitai vienaip ar kitaip nupasakoja tų tautų kilmės aplinkas – kalnus, lygumas, dykumas ar jūras. Todėl visokie tapatumai pirmiausia rutuliojasi kaip vietiniai tapatumai, kuriuos nulemia vietinis, gimtosios kalbos pagrindu susiklostęs sugyvenimas su vietove. Pirminė tapatumo savikūros medžiaga yra vietovės vaizdai ir pasakojimai, kitaip tariant, gimtinės vaizdas ir garsas. Tik vėliau įsijungia rašytinis pasakojimas, kuris išplečia kultūrinę atmintį, ugdo kūrybinę vaizduotę, teikia kritinės savirefleksijos įnagius, reikalingus savajam unikaliai individualumui puoselėti, suvokti ir reikšti. Drįstu teigti, kad ir visokie socialiniai tapatumai, taip pat etnokultūrinis, tautinis ir nacionalinis tapatumai pirmiausia yra vietiniai, kadangi juos palaiko istoriškai susiklostęs sugyvenimas su kitais žmonėmis ir konkrečia vietove, taip pat kultūrinėje atmintyje išlaikomas to sugyvenimo pobūdis ir jam reikalingi simboliniai bei ritualiniai „įnagai“.

Sugyvenimą su kitais žmonėmis grindžia giminės, klando, genties ar tautos tapatumas bei ypatinga tų tapatumų dermė. Pasikartosime: sugyvenimas su vieta yra esmiškai susijęs su sugyvenančiu tapatumu, kurį tvirtina ir palaiko kultūra ir kultūrinė atmintis. Todėl kultūra visada yra *vietoviška*, visada yra įsišaknijusi. Savos gyvenamosios vietovės gynimas suvoktinas kaip socialinio, tad ir savojo tapatumo saugojimas: užpuolėjas, įsiverždamas į gyvenamąją vietovę, pažeidžia bendruomenės, o sykiu individualų tapatumą, ir atkurti tapatumą galima tik išvejant užpuolikus. Socialinis ar bendruomeninis tapatumas tarsi „suaugęs“ su gyvenamąja istorine vieta. Laikui bėgant vietinės kultūros saistosi į bendresnes, galop – tautines kultūras, apimančias daugybę vietoviškų, su tarmėmis suaugusių kultūrų ir subendrinančias jas tautos gyvenamos teritorijos ir bendrinės kalbos pagrindu. Tačiau sykiu ilgam išlaikoma ir smulkesnių vietinių kultūrų atmintis. Svarbus minėto subendrinimo veiksnys yra istoriniai ar mitiniai kilmės, taip pat konkrečius istorinius įvykius nušviečiantys pasakojimai. Susikūrus nacionalinėms valstybėms, kurios formuojamos tvirtinant nacionalinį tapatumą, taip pat plėtojant jam reikalingą kultūrą ir kultūrinę atmintį, subendrintas kultūrinis vietoviškumas išsiplečia – jis apima valstybės teritoriją ir tampa svarbiu valstybingumo atributu. Nacionalinė kultūra jau yra teritorinė, kurios

pajauta ugdoma kaip patriotinė jausena. Nacionalinė kultūra ugdo ir puoselėja valstybinių bruožų turintį tapatumą. Mūsų atveju – valstybinę lietuvybę.

Žmonės visada gyvena bendruomenėmis, nes kol kas nesama tokių sąlygų, kad individas galėtų rasti kaip pavienis individas. Individualus tapatumas išugdomas ir išlavinamas socialinėje terpėje. Tapatumo ugdymas įmanomas tik atsiskiriant ar išsiskiriant nuo *kitų*, todėl kultūrinėje atmintyje visada esama atitinkamų *kito* pavidalų, kurie gali būti aktualizuoti nelygu istorinės aplinkybės ar sociokultūriniai bei politiniai poreikiai. Pačiame tapatume taip pat glūdi kito skirties „operatorius“ – kitas individas, kita bendruomenė, kitas, bet savas. Nesama vienalyčio, kartą ir visiems laikams duoto tapatumo ir to tapatumo esmės – tapatumai formuojasi, yra ugdomi santykiškai su kitais ir pačiais savimi tekusiose istorinėse aplinkybėse. Tapatumai yra santykiški. Ypač šitai ryšku, kai įdėmiau pažvelgiame į bendresnius etninius, tautinius bei nacionalinius tapatumus: matyti įvairios tapatinimosi formos pagal kalbą, luomus, tikėjimus ir jų variantus, pagal regioninės etninės atminties ypatumus. Tačiau kad ir koks santykiškas yra bendruomeninis, dažnai socialiniu vadinamas tapatumas, jis visada yra tikras, aiškiai jaučiamas ir išgyvenamas. Žmogus, kaip ir jo individualus bei socialinis tapatumas, veiklos požiūriu yra autonomiškas, tačiau substanciškai santykiškas, sąsajus. Santykiškumas nenaikina jo tikrumo esmės, kaip kad bando įteigti kai kurie plačiai išplitusio socialinio konstruktyvizmo atstovai, nes žmonių gyvenamasis pasaulis, jo socialinė materija yra žmonių santykių materija. Santykių tikrovė nėra esmių tikrovė, tačiau joje glūdi esminis santykiškumo tikrumas, kuris neišvengiamai suvokiamas sąvokinių esmių pavidalu. Nors socialiniai santykiai kaitūs, tačiau ne tik kultūrinėje, bet ir individo atmintyje išlieka ir kaitos pėdsakai, ir tų santykių apibrėžtys, kurias palaiko įtvirtinamų tapatumų stabilumas. Individas, keldamas klausimą – kas aš, jau atveria aiškią tapatumo suvokimo ir jo tvirtinimo perspektyvą. Į apibrėžtą tapatumą kreipia ir žmogaus veikla – ji nurodo aiškią sumanymo ir valios „instanciją“. Visokios savastys yra nepaliaujamai kuriamos, palaikomos ir skleidžiamos. Tačiau ta kūryba vyksta ne savavališkai, o kultūros ir kalbos teikiamais būdais, kuriuos kildina ir „maitina“ istorinis kultūrinis paveldas ir kultūrinė atmintis. Taip pat svarbios yra individo ir aplinkos sąveiką veikiančios galios, dažnai nesuprantamu būdu pakreipiančios bendruomenių ir tautų likimus.

Apibendrintai kalbant, bendruomeninis ar socialinis ir iš jo kylantis individualus tapatumas yra santykinai stabili sugyvenimo forma. Mūsų atveju – tai įvairius vietoviškus lietuviškumus suėmusi ir nacionaliniu tapatumu pavertusi lietuvybė. Jos tvirtinimas ir sklaida tampa esminiu valstybės politikos tikslu, kurį įmanoma įgyvendinti tik neužmirštant pirminės kultūros priedermės. Visokia žmonių veikla, žmonių ugdymas, jų bendravimas ir kūryba galimi tik kultūrinės atminties teikiamais būdais, apimančiais ir religinę patirtį. Tad kultūra ir jos raiška kultūrine atmintimi yra socialinių santykių palaikymo ir tvirtinimo būdas, o socialiniai santykiai yra gyvybingas kultūrinės raiškos liudijimas. Esminis ši universumą struktūrinantis dėmuo yra visoms visuomenėms būdinga religija. Ji įtvirtina *sacrum* ir *profanum* skirtį, taip pat vertybių hierarchijos pobūdį – šitai kuria bendresnius pasaulėvaizdžio, pasaulio tvarkos ir pasaulėvokos rėmus, kuriuose rutuliojasi socialiniai santykiai. Esmines išvalgas apie egzistencinius žemės, žmogaus ir dievų ryšius yra išskleidęs vokiečių filosofas Martinas Heideggeris. Įsiklausykime į jo mintis apie graikų šventovę. Tas statinys „stovėdamas atveria pasaulį ir kartu jį vėl gražina žemėn, kuri tik dėl to tampa gimtąja“¹. Nesama jokios gimtinės be šventovės, o gimtoji žemė yra šventa ir kaip

dovana, ir kaip gyvenimo sąlyga. Visas pasaulis, visa jo neaprepiama įvairovė veriasi iš gimtinių. Filosofas pasaulį nusako taip: „Pasaulis yra tolydžio atsiverianti plačių kelių atviruma, ir tie keliai – tai paprasti ir esminiai apsisprendimai tautos istoriniame likime“². Pasaulis, kaip ir žmogaus egzistencija, yra istoriškas, tačiau šis istoriškumas yra tautinis, nacionalinis, nes istorijos subjektai yra tautos. Tad ir žmogaus veikla istorine tampa tik vienaip ar kitaip prisidėdama prie tautos istorinio likimo kelio. Šiuo metu nebežiūrime to kelio gairių, kurias dar visai neseniai matė Lietuvos valstybės kūrėjai ir lietuvybės tvirtintojai.

Lietuvos valstybės kūrimo istorija rodo, kokia veiksminga tautinės ir visuomeninės sąmonės formavimo požiūriu buvo lietuvybės tvirtinimo politika, kurios pagrindines gaires suformulavo ir nuosekliai siekė įgyvendinti prezidentas Antanas Smetona: „Vieningas tautiškos linkmės turi būti auklėjimas mokykloje, visose valstybės ir visuomenės įstaigose, visame kultūrinių organizacijų tinklo bendravime“³. Atkreiptinas dėmesys, jog tose politikos gairėse pradedama nuo mokyklos, kuri ir suvokiama kaip pagrindinis nacionalinio tapatumo tvirtinimo veiksnys. Tačiau pats A. Smetona, kaip niekas kitas, puikiai suvokė, koks sunkus yra lietuvybės darbas ir dėl kokių priežasčių. Jam tarsi savaime aišku buvo, jog esame daug nustoję „lietuviškos kilmės pajėgų“, todėl „kas kituose kraštuose savaime suprantama, tuo Lietuvoje, deja, dar abejojama“, o abejojama ne tik dėl menko kultūrinio bei politinio akiračio, bet ir dėl to, „kad dar toli gražu ne visų lietuvių sąmonė tautiška“⁴. Visuomeninė sąmonė niekaip negalėjo būti tautiška jau vien dėl to, kad lietuvybė tvirtėjo kaimiškosios bendruomenės pagrindu, o miestuose ir miesteliuose vyravo kitataučiai ir kitakalbiai. Iškeltas tautinės valstybės ir lietuvybės stiprinimo tikslas nestelbė mažumų, juolab neteigė būtinumo asimiliuoti ar asimiliuotis, jis buvo savaip grindžiamas mažumų teisių puoselėjimu, jų kultūrinio tapatumo ugdymu. Ir bendra politine – teisingumo siekiu nuostata. A. Smetona pašiepdamas atmeta visokias rasistines, didžiavalstybines, imperialistines idėjas, teisinančias vienu tautų viešpatavimą ir nužeminančias kitas tautas bei žmones. Jis ypač paryškina, kad Lietuvoje „tautinės mažumos *ne svetimšaliai*, o savi piliečiai, *ne svetimtaučiai*, o *kitataučiai*“⁵. Labai aiški sąmoninga, toliaregiška ir politiškai visiškai šiuolaikiškai skambanti mintis, o sykiu ir pastangos tarsi natūralią daugeliui žmonių tapatinimosi *savas* ir *svetimas* skirtį, kuri įtaigoja susipriešinimą su svetimais, keisti kitokia skirtimi: visi mes savi, tačiau *kitokie*. Stiprinant lietuvybę sykiu puoselėjami ir santykiai su kitais, kuriems Lietuva taip pat yra sava ar gimtinė. Tie *kiti* yra savo gimtosiomis kalbomis kalbančios ir savo kultūrinį tapatumą puoselėjančios tautinės bendruomenės. Tačiau dera neužmiršti esminio ypatumo – tautų apsisprendimo teisės, kuri nurodo konkrečią tautą esant valstybingumo subjektu. Valstybės kūrėjams buvo aišku, jog lietuvių tautos „apsisprendimas“ nusimesti jau tarsi prisimatuotus „antrosios lenkų tautos“ pančius ir atsisakyti lenkybės, kaip civilizacinės gėrybės, ilgam lenkų tautos kultūrinėje ir politinėje atmintyje išliks kaip negyjanti žaizda. Šitai liudija ne tik Vilniaus krašto okupacijos tarpsnis, bet ir įvairios dabartinės Lenkijos valstybinio nacionalizmo politikos apraiškos. Modernioji lietuvių tauta nieko neengė, niekada neketino užgrobti svetimų žemių, o tik siekė taikiai gyventi savo gimtinėje.

Lietuvių tauta yra valstybinė nacija. Todėl esminis dalykas yra nacionalinio tapatumo ir tautos bei visuomenės kūrybinių galių stiprinimas. Jis įmanomas tik išlaikant egzistencinį gimtinių, kalbos, lietuvybės ir kultūros sąryšį. Deja, kol kas tas sąryšis yra visiškai išnykęs iš politikų ir dalies visuomenės akiračio. Kadangi kurti galima ir kitose

pasaulio vietose, taip pat kitomis kalbomis ir kitų bendruomenių aplinkoje, ima atrodyti, kad kūrybos įnagių naudojimas yra vien individo reikalas. Kultūra teikia tokių galimybių, tačiau ji pati, kaip nacionalinį tapatumą bei kultūrinę atmintį palaikanti bei tvirtinanti sistema ir galia, gali gyvuoti tik konkrečioje kilmės vietoje, kurios sauga ir tvarumu rūpinasi valstybė. Nesame sukūrę ir artimiausiu metu nesukursime šventraščių, kad išpardavę savo gimtinę, išsivaikščioję po pasaulį, sulaužę visus lietuviybės stereotipus jų palaikomoje atmintyje išsaugotume šventos gimtosios vietos vaizdinį, sykiu ir galimybes tą vietovę atkovoti. Mūsų lemtis – deramai savo kūrybinėmis ir politinėmis galiomis saugoti ir puoselėti didžiulę istorijos dovaną – iš Lietuvos žemės kylančią ir joje išsisknijusią lietuviybę.

1 Heidegeris M. Meno kūrinio prigimtis // Grožio kontūrai / Sudarė B. Kuzmickas. – Vilnius: Mintis, 1980. – P. 227.

2 Ten pat. – P. 231.

3 Smetona A. Pasakyta parašyta, 1935. Fotografuotinis leidimas. – Kaunas: Spindulys, 1992. – P. 323.

4 Ten pat.

5 Ten pat. – P. 342.